

Nº

VERBINDING

3

oktober 2026

DOELSTURING PAST BIJ
een christelijke visie

OP DE KOFFIE BIJ
Egbert Harmsen

OP DE KOFFIE BIJ
Theo Huisjes

VOORUIT BOEREN
aan de hand van Daniël

Colofon

VERBINDING, JAARGANG 11, NUMMER 3, OKTOBER 2026

Verbinding is het informatiemagazine van Christen Contact Agrarisch (CCA) en CGMV agrariërs. CCA is een christelijke vereniging van leden die zich met de agrarische sector verbonden voelen. CCA ondersteunt bij het maken van rechtvaardige keuzes, thuis, op het werk en in het bedrijf. CGMV is een vakorganisatie voor christenen waarbinnen agrariërs verenigd zijn. Verbinding verschijnt vier keer per jaar.

REDACTIE

Wiggele Oosterhoff (CCA)
Pieter Cnossen

EINDREDACTIE

Ineke Evink

DRUKWERK EN DISTRIBUTIE:

Drukkerij Van Dijk, Meppel

REDACTIEADRES CGMV

CGMV agrariërs

E: redactie@cgm.nl

REDACTIEADRES CCA

Wiggele Oosterhoff

E: wiggele@oosterhoff-consult.nl

VERANTWOORDELIJKHEID

Aan artikelen en rubrieken wordt de grootst mogelijke zorg besteed, maar de ervaring leert dat fouten nooit helemaal zijn te voorkomen. Daarom kan geen verantwoordelijkheid worden aanvaard voor eventueel onvoorziene gevolgen, veroorzaakt door fouten in gegevens die door derden zijn aangeleverd. Standpunten, verwoord in artikelen en interviews door derden, hoeven niet overeen te komen met de standpunten van CCA en CGMV.

Niets uit deze uitgave mag worden veeleenvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ABONNEMENTEN

U kunt een abonnement op het blad nemen door lid te worden van CCA of CGMV agrariërs (of beide). Op de websites (www.cgm.nl en www.cca.nl) staat hoe u zich kunt aanmelden als nieuw lid. Het lidmaatschap van het CCA kost € 80,- per jaar (€ 75,- bij automatische incasso); bij CGMV agrariërs hangt de contributie af van het inkomen. Ook kunt u een los abonnement nemen voor € 25,- per jaar.

Overdenking

(ON)ZEKERHEID

Hoe is met uw toekomst gesteld? Met uw bedrijf, worden of zijn de donkere wolken al zichtbaar? Er worden veel plannen gemaakt. We proberen ons voor te bereiden op wat komt. Maar dan is daar die streep door de rekening. Je plannen vallen in duigen of worden onmogelijk gemaakt. Een stikstofbrief die de toekomst van het familiebedrijf op het spel zet.

In de Bijbel lezen we ook over bedreigingen of rampen die mensen overkomen. Neem nu Job, wat heeft hij allemaal niet meegemaakt. Het leed lijkt niet op te houden. Maar wat maakt het nu anders: Job had God. Niet dat hij begreep waarom hem dat alles moest overkomen. Niet dat hij antwoord kreeg op al zijn vragen. Maar het feit dat de Heere waakt over al zijn kinderen. Dat er geen haar van je hoofd kan vallen of Hij weet ervan.

Hoe gaan wij dan nu met alles om wat er gebeurt? Staan we er alleen voor? Sla uw Bijbel dan eens open bij Psalm 37. Wat een belofte staat daarin. Daar is de handleiding voor ons leven te vinden. Een leven met God. Niet dat alles dan meteen opgelost is. Maar het staat er: “Vertrouw uw weg aan de HEERE toe, vertrouw op Hem: Hij zal het doen”. Wat een zekerheid, voor nu en voor de toekomst! Hij is erbij!

Peter Slingerland, voorzitter van CCA

Agenda

Kijk op:

CCA: www.cca-nederland.nl

CGMV: cgm.nl/actueel

Inhoud

4 HET STIKSTOFVRAAGSTUK LAAT ZICH NIET VERSIMPELEN

8 TERUGKIJKEN AAN DE HAND VAN DANIEL

10 OP DE KOFFIE BIJ THEO HUISJES

12 OP DE KOFFIE BIJ EGBERT HARMSSEN

18 EEN REFLECTIE OP DOELSTURING

Opnieuw stikstof

De zomer van 2026 was de warmste ooit gemeten. Misschien had je al wel een hete zomer verwacht. Op 26 juni publiceerde het ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselkwaliteit en Natuur (LVVN) de zogenaamde stikstofbrief ‘Weer ruimte voor boer, natuur en bouw’. In deze brief worden maatregelen beschreven die Nederland weer van het slot moeten halen. Daarmee is het onderwerp stikstof weer actueel. Dit nummer van Verbinding gaat erover.

In het hoofdartikel beschrijf ik een drietal achterliggende dilemma’s van het stikstofvraagstuk. Wim Hanekamp overdenkt zijn eigen loopbaan en reflecteert op het gebed van Daniël over schuld.

We gaan deze keer bij twee boeren Op de Koffie. Dat hebben we bewust gedaan om daarmee ook de diversiteit van boeren te beschrijven. We laten zien dat de impact van de stikstofbrief voor boeren verschillend kan zijn.

Ron Methorst schrijft over ontwikkelruimte en hoe (jonge) boeren die wel of niet ervaren. Roel Jongeneel reflecteert op het onderwerp Doelsturing. Zijn conclusie is dat doelsturing past bij een sociaalchristelijke maatschappijvisie. Hermineke Vonk maakt in haar column de vergelijking met het onderwijs. Als een hele klas een proefwerk slecht maakt en een onvoldoende haalt, wordt de norm aangepast.

We hopen op deze manier een waardevolle reflectie op de stikstofbrief te geven. Praktijkgericht en verdiepend, met oog voor diversiteit en menselijkheid.

We wensen u veel leesplezier en inspiratie toe.

Wiggele Oosterhof, redacteur

WAAR PRATEN WE OVER?

Opnieuw is het onderwerp stikstof actueel. Op 26 juni publiceerde het Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN) de zogenaamde Stikstofbrief ‘Weer ruimte voor boer, natuur en bouw’. Die brief heeft veel stof doen opwaaien. Boeren zijn aan het protesteren, op veel plekken in het land zien we weer omgekeerde vlaggen. In Verbinding hebben we de afgelopen jaren meerdere keren aandacht gegeven aan het thema stikstof. Vanwege de actualiteit gaat ook dit nummer erover.

Tekst: Wiggele Oosterhoff Beeld: Unsplash

PERSOONLIJK VOORWOORD
Afgelopen jaarwisseling ben ik van baan veranderd. Tot eind 2025 was ik werkzaam bij de Aeres Hogeschool Dronten. Sinds begin van dit jaar ben ik senior adviseur landbouw bij de provincie Flevoland. Vanwege mijn werk op dit moment vind ik het (ethisch) ongepast om in dit hoofdartikel een oordeel over de stikstofbrief te hebben. Ik heb daarom gezocht naar een andere invalshoek. Ik wil in dit hoofdartikel een aantal dilemma’s beschrijven die mijn inziens een belangrijke rol spelen. Vandaar de wat uitdagende titel ‘waar praten we over?’ Begrijp me goed, deze titel is niet denigrerend bedoeld. Zo van: ‘waar praten we eigenlijk over?’ Alsof de stikstofbrief niet belangrijk is en de maatregelen die in de brief worden beschreven niets voorstellen. Ik wil in dit artikel op zoek naar onderliggende dilemma’s waar we volgens mij te weinig over praten.

WAARDE OF NORM
In mijn lessen beroepsethiek bij Aeres Hogeschool Dronten maakte ik altijd onderscheid tussen waarden en normen. In het taalgebruik worden ze vaak in één zin genoemd. Bijvoorbeeld ‘normen en waarden zijn belangrijk!’ Maar het zijn mijns inziens twee verschillende dingen. Waarden zijn drijfveren die we vanuit onszelf belangrijk vinden. Daar kan een geloofsovertuiging aan ten grondslag liggen. Normen zijn regels die van waarden zijn afgeleid en waaraan we ons dienen te houden. Aan dit onderscheid moet ik denken bij de discussie die nu is ontstaan over de zogenaamde GVE-norm. Voor de niet-agrariërs; GVE staat voor Grootvee Eenheid. Een volwassen koe telt voor 1 GVE. Een GVE-norm zegt iets over het aantal dieren per hectare landbouwgrond. In de stikstofbrief staat een GVE-norm van 2.6. Over dat getal is

veel discussie ontstaan omdat die norm volgens boerenorganisaties grote impact heeft op melkveebedrijven.

We willen toch een gezonde verhouding tussen het aantal dieren en het aantal hectares landbouwgrond?

Terug naar het verschil tussen waarde en norm. De waarde achter de GVE-norm gaat mijns inziens over een gezonde verhouding tussen het aantal dieren en het aantal hectares grond. Melkveehouderij is immers een grondgebonden landbouwsector. Over wat een gezonde verhouding is, kun je met elkaar het gesprek over voeren. Het hangt af van de grondsoort: zand, klei of veen. Het kan ook afhangen van het gebied waar je zit. Ik zie veel discussie over de norm, over dat getal 2.6. Ik denk dat het goed zou zijn, als er in de discussie ruimte wordt gemaakt voor vragen als: vinden we een gezonde verhouding tussen aantal dieren en aantal hectares landbouwgrond belangrijk? En wat is onze definitie van een gezonde verhouding tussen aantal dieren en aantal hectares, met het oog op een gezonde bodem als basis voor de landbouw?

SPECIALISATIE OF INTEGRATIE
Nog geen eeuw geleden bestond de landbouw in Nederland vooral uit gemengde bedrijven. Een boer had vaak meerdere diersoorten: koeien, varkens, kippen en paarden voor het werk op het land. Daarnaast verbouwden ze meerdere gewassen. Sinds het midden

van de vorige eeuw is de landbouw in rap tempo ontmengd. Landbouwbedrijven gingen zich specialiseren in een bepaalde deelsector, akkerbouw of veehouderij. En in bepaalde diersoorten of teelten. Pluimveebedrijven met moederdieren, pootgoedbedrijven, en zo meer. Deze specialisatie zie je overal terug. In het agrarisch onderwijs zijn veehouderij en akkerbouw twee verschillende opleidingen. Onderzoek op het gebied van veehouderij en akkerbouw wordt door verschillende onderdelen van Wageningen UR uitgevoerd. De belangenbehartiging van veehouders, akkerbouwers, tuinders wordt voor verschillende organisaties gedaan.

Samenwerking tussen sectoren en boeren is onderdeel van de oplossing.

In de praktijk werken veel veehouderij en akkerbouwbedrijven samen. Soms zo intensief dat beide bedrijfsvoeringen echt worden geïntegreerd: gemengde bedrijfsvoering. Vaak gaat het alleen over afzet en gebruik van dierlijke mest. Veehouders moeten door het wegvallen van de derogatie mest afzetten en daarvoor geld betalen. Akkerbouwers ontvangen zowel mest als geld. Het leidde eind vorig jaar tot krantenkoppen als ‘Veehouder betaalt belangrijk deel van inkomen akkerbouwer’. Het achterliggende dilemma hier gaat mijns inziens over specialisatie of integratie. Gaat de specialisatie van landbouwsectoren en bedrijven in Nederland steeds maar door? Of is het wenselijk dat landbouwsectoren en bedrijven veel meer gaan samenwerken en bedrijfsvoeringen met elkaar integreren? Begrijp me goed, ik pleit

OPROEP: ONDERZOEK NAAR HOOP ONDER MELKVEEHOUDERS

Melkveehouders in Nederland verkeren in moeilijke omstandigheden. Stikstofregels, mestbeleid en steeds veranderende wetgeving zorgen voor onzekerheid over de toekomst van het bedrijf én het leven op de boerderij. Juist in deze tijd is één vraag belangrijk: wat geeft hoop om door te gaan? Die hoop kan gebaseerd zijn op een levensbeschouwing; deze kan religieus van aard zijn of niet-religieus.

Mijn naam is Ben Wiskerke, christelijk theoloog en promovendus aan de Evangelische Theologische Faculteit Leuven en de Protestantse Theologische Universiteit Utrecht. Voor mijn onderzoek wil ik begrijpen hoe melkveehouders hoop ervaren in deze uitdagende tijd.

Ik ben op zoek naar melkveehouders in Drenthe, Salland en het Vechtdal. Het gaat daarbij om het volgende:

- Een persoonlijk interview van 60–90 minuten
- Bij u op de boerderij, op een moment dat u past
- Een open gesprek waarin uw verhaal centraal staat
- Volledige vertrouwelijkheid van uw gegevens

Met uw deelname helpt u mij beter te begrijpen wat hoop betekent voor boeren vandaag — en draagt u bij aan een belangrijk maatschappelijk gesprek.

Wilt u meedoen of eerst meer weten?

Ik nodig u van harte uit om contact op te nemen. U kunt mij mailen of bellen:

bbwiskerke@student.pthu.nl

06-13177966

Protestantse Theologische Universiteit

advertentie

Havinga Makelaardij valt op door een energieke, oplossingsgerichte aanpak. We luisteren goed naar wat u als klant graag wilt.

Al meer dan 30 jaar actief in heel Nederland met advies en begeleiding bij:

- agrarische makelaardij, woning- en bedrijfsmakelaardij
- taxaties, bedrijfsverplaatsing en onteigening
- emigratie en zakelijke geschillen

Alle expertise onder één dak!

0594 – 500476 | info@havingamakelaardij.nl | www.havingamakelaardij.nl

niet voor terug naar het verleden, vanuit nostalgie naar de gemengde bedrijven van vroeger. Ik voel veel meer voor het statement van Hans Huibers (oud-voorzitter van de ZLTO): ‘vooruit naar vroeger’.

Wellicht ligt er nog iets onder dit dilemma over specialisatie of integratie, namelijk een cultureel-maatschappelijke vraag. Die vraag luidt hoe groot de overtuiging onder boeren en burgers is dat we de uitdagingen op het gebied van landbouw, natuur en milieu SAMEN moeten oppakken. Dat meer samenwerking juist een belangrijk onderdeel van de oplossing is? De Sociaal Economische Raad (SER) publiceerde recent juist hierover het waardevolle rapport ‘Samenwerken aan een duurzaam en toekomstbestendig agrosysteem’. De SER pleit niet voor weer een extra overlegstructuur, maar ziet samenwerken als een manier om vertrouwen en gezamenlijke verantwoordelijkheid beter te verankeren en de uitvoeringskracht te versterken.

ONELINER OF VERHAAL

In de media hoor en lees je veel oneliners: ‘Ze willen alle boeren uit Nederland weg hebben.’ ‘Er blijft zo geen boer in Nederland over.’ ‘We leven in een modellenwerkelijkheid.’ ‘De bodem heeft juist meer mest nodig.’ De kracht van oneliners is dat ze gemakkelijk blijven hangen, daarom worden ze ook gebruikt. Het gebruik van oneliners heeft echter ook nadelen. Doordat een oneliner gemakkelijk blijft hangen, kan die zomaar een eigen leven gaan leiden. Door de herhaling wordt het een soort waarheid. Oneliners vertellen maar een deel van het verhaal. De complexiteit van een vraagstuk is vaak veel groter en vraagt om een uitgebreider verhaal. Zeker in verkiezingstijd worden oneliners vaak voor eigen gewin gebruikt. Ze worden verzonnen om de publieke opinie te beïnvloeden.

Oneliners lossen het stikstofprobleem niet op.

Stikstof is een complex vraagstuk. In maart van dit jaar verscheen bij Wageningen UR een rapport met als titel: ‘De Nederlandse Stikstofcrisis: van verwarring naar verbinden’. De studie beschrijft drie onderliggende problemen van de stikstofcrisis: het milieukundige, het ecologische en het beleidsmatige probleem. Ook dit rapport laat zien dat het stikstofvraagstuk zich niet laat versimpelen tot één oneliner. Laat staan dat je het daarmee oplost.

WHAT WOULD JESUS DO?

Ik weet het, het is ongepast om te vragen naar Jezus’ reactie op de stikstofbrief. Wel zijn de Bijbel en Jezus’ daden voor christenen een spiegel en een stimulans om Hem te volgen. In Mattheüs 12 staat het verhaal over aren plukken op de sabbat. Volgens de norm van de Farizeeërs mocht dat niet. De reactie

van Jezus leert ons om voorbij de norm te kijken. ‘Ik wil barmhartigheid’, zegt Jezus.

In 1 Korintiërs 13 staat het bekende verhaal over de liefde. ‘Zij handelt niet ongepast, zij zoekt niet naar eigenbelang, zij wordt niet verbitterd, zij denkt geen kwaad, maar verheugt zich over de waarheid.’

Ik bid dat de liefde van Jezus in jou woont. Dat de liefde van Jezus ons spreken en handelen bepaalt. Dat de liefde van Jezus van ons afstraalt, naar de mensen om ons heen.

Bronnen

- *Weer ruimte voor boer, natuur en bouw.* Ministerie van Landbouw, Visserij, Voedselzekerheid en Natuur (LVVN), juni 2026.
- *De Nederlandse stikstofcrisis: Van verwarring naar verbinding.* Wageningen UR, maart 2026.
- *Samenwerken aan een duurzaam en toekomstbestendig agrosysteem.* Sociaal Economische Raad, juli 2026.

OVERDENKING VOORUIT BOEREN

Door te reflecteren op het verleden kun je lessen voor de toekomst leren. Waarom leken keuzes van toen zo voor de hand te liggen? Had het toch anders moeten, en zo ja, wat nu? Wim Hanekamp kijkt achter- en vooruit, met Daniël als voorbeeld.

Tekst: Wim Hanekamp

8 *‘Nederland wil vooruit.’* Zo begint de brief van 26 juni 2026 van landbouwminister Jaimie van Essen om Nederland van het stikstofsloot af te halen. Dat kwam mij bekend voor. ‘Vooruit boeren’ was de titel van een symposium op 27 juni 2022, ter gelegenheid van mijn afscheid als voorzitter van het college van bestuur van de Theologische Universiteit in Apeldoorn (TUA). Kort daarvoor had minister Christianne van de Wal haar stikstofkaart van Nederland gepresenteerd. We zijn nu vier jaar verder en hebben na protesten en gepolder opnieuw een punt bereikt waarop een belangrijke keus voor de melkveehouderij gemaakt moet worden.

Waarom ging het op de TUA over boeren? Dat was vanwege mijn achtergrond in de landbouw. In 1982 werd ik docent aan de Christelijke Hogere Landbouwschool (CHLS) in Dronten, en in 1984 ging ik werken als onderzoeker bij het Proefstation voor de Rundveehouderij (PR) in Lelystad. In 2011 ging ik drie dagen per week aan de slag in Apeldoorn, en werkte ik twee dagen bij de Animal Sciences Group van Wageningen UR in Lelystad.

Al in 1972, toen ik studeerde op de CHLS, kwam de Club van Rome met het rapport ‘Grenzen aan de groei’. Dat stond toen nog ver van ons af. Het boek ‘De schaduwen van het groeigeloof’ van Bob Goudzwaard bespraken we wel in de klas.

SUPERHEFFING

In 1984 greep de overheid dan toch in. Op mijn eerste werkdag op het PR kreeg ik te horen dat ik naar Den Haag mocht om daar het ministerie te helpen het grote aantal ‘artikel 19-aanvragen’ voor ontheffing van de superheffing te beoordelen. Minister Gerrit Braks had de melkquotering ingevoerd en iedere melkveehouder werd met 8,65 % gekort op de melkproductie. Het landbouwbeleid van ‘nooit meer honger’ na de Tweede Wereldoorlog was doorgesloten, met als gevolg een flinke boterberg en melkplas.

Als onderzoeker bij het PR was ik betrokken bij het zoeken van alternatieven voor de superheffing, zoals het aanhouden van Piemontese kruislingvaarzen en die eenmaal laten kalven om in plaats van melk meer vlees te produceren. Een succes werd dat niet, mede omdat de melkveehouders liever wilden melken.

De commissie Wijffels kwam na de M kz-crisis in 2001 met het rapport ‘Toekomst voor de veehouderij’ met daarbij een agenda voor een herontwerp van de sector. Dat betekent onder andere een vermindering van het aantal dieren. Toenmalige landbouwminister Laurens Jan Brinkhorst noemde het rapport ‘helder, hard en onontkoombaar’. Duurzaamheid werd het adagium, maar een echt herontwerp kwam niet van de grond.

Binnen het Groene Onderwijs was er in 2006 een project ‘Boer zoekt toekomst’. Leerlingen en studenten gingen aan de slag met het verbeelden van hun visie op de toekomst van de Nederlandse land- en tuinbouw en de groene ruimte. De oogstdag op 18 januari 2007 in Houten was een dag met power, mooie presentaties en enthousiaste leerlingen. Mooi om betrokken te zijn bij het stimuleren van jongeren om na te denken over hun toekomst. Even een zijstapje: ook voor de kerken is dit een mooie manier om jongeren meer bij het ‘beleid’ te betrekken.

Vanuit de samenleving kwam er steeds meer weerstand tegen de manier van

produceren in de veehouderij. Ook Wageningen UR liet van zich horen. In 2010 kwam onder leiding van Martin Scholten de essaybundel ‘Zorgvuldige Veehouderij’ uit. Geen staarten tellen, maar invulling geven aan vier uitgangspunten: het dier centraal, gezond en veilig, verdienen en zonder overlast.

MELKQUOTUM

Op 1 april 2015 ging het melkquotum in de Europese Unie er toch weer af. De verwachting was dat de lidstaten hierdoor beter zouden kunnen concurreren op de exportmarkten. Na 31 jaar konden melkveehouders weer uitbreiden. Overal in het land werden nieuwe stallen gebouwd en nam naast de melk- ook de mestproductie toe. Met als gevolg dat er meer fosfaat geproduceerd werd dan volgens de Europese afspraken mocht. Daarom kwam er in 2017 een fosfaatreductieplan: minder dieren houden of meer grond aankopen en minder fosfor aan het krachtvoer toevoegen. Te veel dierlijke mest dient afgevoerd te worden.

Mede doordat Raad van State de regeling Programma Aanpak Stikstof (PAS) in 2019 ongeldig verklaarde, kwamen veel veehouders in onzekerheid terecht. De storm van boerenprotest was aan de koffietafel van de TUA de ‘talk of the day’. Naar goed gebruik werd er opnieuw een commissie ingesteld, nu onder leiding van probleemoplosser Johan Remkes. Zijn rapport uit 2020 met als titel ‘Wat wel kan’, pleitte voor een integrale aanpak om de natuur te beschermen en daarmee te voldoen aan de Habitatrichtlijn van de EU. Piekbelasters rond de Natura-2000 gebieden moesten worden aangepakt, en er zou een stikstofbank moeten komen voor compensatie van de PAS-melders.

Voortvarend ging landbouwminister Piet Adema in 2023 aan de slag om met alle

betrokken partijen afspraken te maken over de stikstofaankoop. Uiteindelijk klapte het Landbouwakkoord doordat LTO het niet voor zijn rekening kon nemen.

De uitzondering voor de Nederlandse melkveehouderij om extra dierlijk mest uit te rijden (de zogenaamde derogatie, waar mijn PR-collega’s van Weidebouw bij betrokken waren) werd door de EU vanwege de slechte waterkwaliteit ingetrokken en is met ingang van 2026 vervallen. We zijn opnieuw in een crisis terechtgekomen.

Ook nu weer wordt het argument van voedselzekerheid van stal gehaald om aan krimp van de veestapel te ontkomen. Gezien de exportcijfers van melk en vlees is dat echter discutabel. Daar komt nog bij dat bollenteelt op goede landbouwgrond bepaald niet bijdraagt aan voedselzekerheid.

APETROTS

Zo terugkijkend zijn we in de afgelopen ruim veertig jaar ondanks indringende rapporten hoofdzakelijk bezig geweest met pappen en nathouden. Ik realiseer me dat ik daaraan zelf ook meegedaan heb. Apetrots was ik toen ik tijdens een open dag aan Gerrit Braks een computerprogramma mocht demonstreren dat de mestbalans berekende. Ik herinner me dat ik lezingen hield over ‘hoogproductieve koe vraagt aangepast management’. Er waren, ook binnen Wageningen, wel andere stemmen maar die werden genegeerd.

Een eyeopener voor mij was het boek ‘Gesloten vanwege stikstof’ van Jan Douwe van de Ploeg.

Dat brengt me bij het indringende gebed van Daniël (hoofdstuk 9), twee jaar voor het door Jeremia al voorzegde einde van de ballingschap. Daniël moppert niet dat het de schuld van anderen is, maar hij belijdt dat hij zelf medeschuld heeft aan de ballingschap. En dat terwijl hij aan het hof in Babel tegen de stroom inging door als jongeman zijn eigen menu te gebruiken, en driemaal daags te blijven bidden met de blik gericht op Jeruzalem. Terwijl Daniël nog bidt komt er een engel die hem opnieuw duidelijk maakt dat er eind komt aan de ballingschap en dat er weer perspectief komt.

Zo hebben velen van ons in meer of mindere mate bijgedragen aan een veehouderijsysteem dat niet langer duurzaam is. En ja, er zijn ook Daniëls die andere keuzes hebben gemaakt.

Ik ben Daniël niet en zeker geen engel, maar ik denk wel dat het nu tijd is om de herstructurering van de melkveehouderij door te zetten. Daarbij is het van belang maatwerk te leveren. De stikstofbrief van 29 bladzijden geeft daarvoor de nodige handvatten en een budget van 20 miljard euro. Daarom: vooruit boeren.

Wim Hanekamp
Voormalig onderzoeker
Wageningen UR en
bestuurder TUA

Wie? **Theo Huisjes**
 Waar: **Den Ham. 65 hectare in gebruik**
 Wat: **80 stuks melkvee, 80 procent Jersey, 20 procent Holstein**

Theo Huisjes is er niet gerust op

Tussen Den Ham en Lemele slingert een smalle weg, zo smal dat passerende auto's af en toe even de berm in moeten. Daar ligt de boerderij van Theo Huisjes. Een paar honderd meter verderop bevindt zich Natura2000-gebied Vecht en Beneden-Regge. Inderdaad, binnen de bufferzone.

Tekst en beeld: Ineke Evink

Het is rustig op het erf van de boerderij van Theo Huisjes. De zon schijnt, een aantal koeien staat op stal, andere lopen buiten in de wei. Een klein kalfje scharrelt op wankelende pootjes rond bij de moeder. “Die is vannacht geboren”, wijst Theo. “Straks zet ik hem apart.” Hij schuift hooi naar de koeien toe, die gretig beginnen te eten. De Jerseys voeren de boventoon, al zijn er een aantal gekruist met Holstein. “Mijn vader begon al eind jaren zeventig met Jerseys en daar ben ik mee doorgeshaald.”

“Ik ben hier geboren en getogen”, vertelt hij binnen aan de koffie. Sterker nog, hij is de zevende generatie die hier boert. Zijn broers en zus hadden geen interesse in overname, al kozen een aantal wel voor een vak dat raakvlakken heeft met het agrarische leven. “Ik kwam als negentienjarige in de maatschap en

toen ik 23 jaar was, werd mijn vader ziek en kwam het werk grotendeels op mij terecht.” Theo boert alleen, zijn vrouw staat voor de klas. “Ik ben boer, zij is juf,” zegt hij met een glimlach. Of een van hun vier kinderen straks de boerderij overneemt, is afwachten.

POLITIEK

Behalve de boerderij is Theo ook actief in de politiek. Hij is raadslid voor de ChristenUnie in de gemeente Twenterand. Theo: “Als enige gemeente in het hele land heeft de CU hier niet verloren. We hebben drie zetels gekregen, net geen vier.” Daarnaast zit hij in het bestuur van de regionale afdeling van de LTO. Hij heeft dus op meer dan één manier te maken met het stikstofbeleid van de landelijke overheid.

Het land van Theo ligt grotendeels binnen de bufferzone rond Vecht en Beneden-Regge. “Voor ongeveer twee-derde, schat ik”, zegt hij. En hij is er niet gerust op. Minister van landbouw Jaimie van Essen heeft veel open eindjes, die de provincies moeten vastknopen. De landelijke overheid gooit altijd graag de problemen over de schutting bij provincies en gemeentes. Het is dus nog niet duidelijk wat de gevolgen zijn voor zijn bedrijf. De provincie Overijssel heeft op andere plekken zoals Het Wierdense Veld en rondom Engbertdijkerven al laten merken dat ze het liefst alle boeren in de bufferzones weg willen hebben.”

Het geld dat beschikbaar is voor uitkoop zal niet voldoende zijn, weet hij. “In deze bufferzone liggen zo’n 110 tot 120 boerderijen. Alleen al hen uitkopen, kost

een miljard euro. Daarna zijn er twee mogelijkheden. Of de overheid koopt het land op en zal blijvend geld moeten uittrekken voor beheer. Of het land wordt door een bedrijf gekocht. In dat geval zal er geen gras blijven groeien want dat levert niks op. Er kan dus ook zomaar lelieteelt komen, wil je dat dan liever dan koeien? Ik hoop dat de lokale politiek inziet dat dat de keuze is.”

Het overheidsbeleid wordt gemaakt door mensen die wel hoogopgeleid zijn maar geen praktijkervaring hebben, vindt hij. “Je moet plannen maken in het gebied zelf. Daar wonen de mensen die het aangaat, zij kennen het gebied, zij weten hoe het uitpakt. De meeste boeren willen wel bewegen, maar niet te snel. Dat kan niet, een boerenbedrijf is een tanker, die kan niet zomaar van koers wisselen.”

INGEWIKKELD

Het frustriert hem wel eens dat er zo gemakkelijk over boeren gepraat wordt door mensen die helemaal niets van het boerenbedrijf afweten. “Veel mensen hebben bijvoorbeeld geen idee hoe ingewikkeld de mineralenhuishouding in elkaar zit. Of ze vinden dat boeren dan maar gewoon de helft van hun koeien weg moeten doen zonder erbij na te denken dat de vaste kosten wel blijven.

Biologisch is ook niet voor alles de oplossing. Maar 5 procent van het eten in de supermarkt is biologisch. Het is voor veel mensen ook te duur.”

Aan de andere kant zijn er boeren die zeggen dat Nederland zal omkomen van de honger zonder boeren. “Maar zo’n 80 procent van ons voedsel wordt geïmporteerd. De bulk van wat we hier eten, komt uit het buitenland. Neem tarwe voor brood, dat komt uit Frankrijk of Oekraïne. Wij telen hier nauwelijks baktarwe.”

Aan de bedrijfsvoering van Theo ligt het niet, die ligt aardig in lijn met wat de politiek wenselijk vindt. “Mijn bedrijf is officieel niet biologisch. Ik wil flexibel zijn en vrij blijven en daarom niet voldoen aan alle eisen die het SKAL-keurmerk stelt. Bovendien huur en ruil ik ook grond van andere boeren en van particulieren, en die wil ik niet belasten met een keuze voor biologisch boeren. Maar we zitten wel er wel dicht tegenaan. Mijn antibioticagebruik ligt zelfs nog onder de biologische normen. Ik wil alleen wel lastig onkruid zoals brandnetel en distel kunnen wegspuiten. Dat kan niet als je het SKAL-keurmerk hebt. Het is alles of niets met biologisch boeren, dat is jammer want zo zwart-wit ligt het niet.”

Wie? **Egbert en Janneke Harmsen-Bakker**
Waar: **Vorden, tegen over kasteel Hackfort**
Aantal hectare: **50 ha reguliere pacht en 40 liberale pacht met natuurdoelstelling**
Aantal melkkoeien: **50**

Egbert Harmsen: "Koeien zijn niet het probleem"

Eindelijk regent het, ook in Vorden in de Achterhoek. De bomen druipen van de gestaag vallende regen, het land zuigt het vocht gretig op. Er liggen plassen op het erf van het Bosmanshuis, de boerderij van Egbert en Janneke Harmsen-Bakker.

Tekst en beeld: Ineke Evink

De boerderij ligt op landgoed Hackfort en word gepacht van natuurmonumenten. Het woonhuis stamt uit 1881, de ligboxenstal is gebouwd in 1983. Egbert is opgegroeid op deze boerderij. “Ik heb altijd gezegd dat ik wel wilde boeren maar niet hier”, lacht Egbert. “Ik wilde naar de Hogere Landbouwschool in Dronten en daarna de wijde wereld in, zo snel mogelijk.” De stage in het eerste jaar moest in Nederland gebeuren en dus koos hij voor Zeeuws-Vlaanderen, dat was in ieder geval bijna buitenland.

“Ik had net drie weken verkering met Janneke toen ik op stage ging in Canada, een jaar later ging ik samen met Janneke op stage in Roemenië. In 1999 gingen we naar Portugal om daar te werken bij een boer die vanwege ziekte opeens mensen nodig had.” Na de studie vertrok Egbert voor een half jaar naar Nieuw-Zeeland

waar een vriend van hem woonde, maar hij ging zonder Janneke, zij bleef in Nederland om bij haar ouders op de boerderij te helpen.

OMSLAG

In Nieuw-Zeeland maakte Egbert de grootste omslag van zijn leven mee: hij werd christen. “Ik was al eerder bij christelijke boeren op stage geweest, daar was het zaadje geplant. Mijn vriend ging elke zondag naar de kerk, dus ging ik met hem mee. Het was een warm bad, we werden na de dienst altijd uitgenodigd om ergens mee te eten. Toen heb ik Jezus leren kennen. Janneke kwam me ophalen, ik vertelde haar dat ze een andere Egbert terug zou krijgen.” Met kerst waren ze weer thuis.

Hun werkzame leven ging verder in Noord-Brabant, waar eerst Egbert ging werken als bedrijfsleider van een grote boerderij waarvan hij de melkveetak onder zijn hoede kreeg. Toen de bedrijfsleider van de varkenstak door ziekte uitviel, kon Janneke die taak overnemen. Ze trouwden en kregen een tweeling, twee jongens.

BIOLOGISCH

Naar zijn zin had Egbert het niet op die boerderij. “Het was een intensief bedrijf en dat paste me niet”, vertelt hij. “Mijn ouders en schoonouders zagen dat en zij hebben ons geholpen door een klein boerderijtje te kopen in Drenthe die we van hen konden huren. We hebben daar tien jaar gewoond. Het was lastig rondkomen, we haalden ons inkomen van werk buiten het bedrijf.”

Mede vanwege gezondheidsproblemen zijn ze biologisch gaan eten, vertelt Egbert. “Ik merkte dat ik fitter werd door bewust gezonder te gaan eten. Tachtig uur in de week werken lukt nog steeds niet maar ik ben wel weer sterk genoeg om boer te blijven.”

LENING

De wens om dan ook biologisch te gaan boeren kwam in beeld toen de jongere broer van Egbert aangaf dat hij het ouderlijk bedrijf niet wilde overnemen. Egbert en Janneke leek het bedrijf een prima basis voor een biologisch melkveebedrijf. De boerderij in Drenthe werd verkocht, maar voor de overname van de pachtboerderij in Vorden konden Egbert en Janneke helaas geen geld lenen van de bank. Dankzij een lening via Jannekas ouders kon de overname van de pachtboerderij van Egbert zijn ouders toch doorgaan.

Egbert en Janneke verhuisden met de kinderen naar Vorden. Het werden zware jaren want wie begint met biologisch boeren verdient niet meteen meer. In 2018 kwam de regeling van de fosfaatrechten met voor Egbert en Janneke een gunstige peildatum. De verkoop van een deel van de fosfaatrechten voorkwam een faillissement.

STIKSTOFREGELS

“God heeft alles geleid”, weet Egbert, “ook dat we extensief zijn gaan boeren”. Zorgen over de nieuwe stikstofregels heeft hij niet. Eerder het omgekeerde.

"Een intensief bedrijf past me niet"

"Met onze extensieve bedrijfsvoering was het gunstig geweest als we dicht bij een Natura2000-gebied hadden gelegen. Dan hadden we aan de extensiveringsregeling mee kunnen doen die flink wat geld zou opleveren."

Dat wil echter niet zeggen dat hij geen kritiek heeft op de gang van zaken. "Koeien zijn niet het probleem. Ik vind het raar dat er minder dierlijke mest gebruikt mag worden maar wel kunstmest, terwijl de productie daarvan veel energie kost en de kunstmest gemakkelijker uitspoelt."

Buiten drupt het nog steeds. De schuur die aan het huis vastzit, biedt niet alleen onderdak aan gereedschap, maar ook

aan zwaluwen die af en aan vliegen. In een andere kleine schuur ligt het hooi voor de komende winter al in grote rollen opgestapeld. "De gebinten zijn meer dan tweehonderd jaar oud", wijst Egbert. "We hebben hier de vloer vervangen en hekken geplaatst zodat er in de winter jongvee in ruime strohokken gehouden kunnen worden."

De koeien en het oudere jongvee staan nu binnen, in twee andere stallen. "Door de droogte zijn de weilanden kaal en moeten we het vee op stal bijvoeren, maar de regen die nu valt zal de grasgroei wel

"Voor ons was het gunstig geweest dichtbij Natura2000-gebied te liggen"

weer vlot op gang brengen." De koeien geven zo'n 6000 liter melk per koe per jaar, vertelt Egbert; de melk gaat naar EKO-Holland.

MENGELMOES

De veestapel is een mengelmoes van vele rassen, "in het verleden hebben we geëxperimenteerd met Jersey, Fleckvieh, Zweeds en Noors roodbont. Tegenwoordig kruisen we met Fries Hollands en MRIJ, wellicht gaan we in de toekomst ook Blaarkop-stieren inzetten."

Op de ligboxenstal ligt een oud asbest dak. Egbert: "Twaalf jaar geleden bij de overname dacht ik dat die wel snel vervangen zou moeten worden, maar het lekt nog steeds niet en ook de overheid dwingt ons nog niet. Dat zijn van die kleine dingen waarin ik de leiding van God zie." <<

Landelijke dag 2026

Op 20 november staat de jaarlijkse landelijke CCA-dag gepland. Dit jaar vindt die plaats in de regio Utrecht. Het programma bestaat uit verschillende excursies in de middag; 's avonds is CDA-kamerlid Jan Arie Korevaar te gast. Daarnaast is er volop ruimte om elkaar te ontmoeten. Definitief programma en locatie volgt binnenkort in de officiële uitnodiging.

Amish in Elburg

Op donderdag 8 oktober houdt CCA een Amish event. Marianne Grandia spreekt over het ontstaan van de Amish en hun manier van leven. Daarna wordt er een film vertoond over geloof, vergeving en verbondenheid. Op deze avond zijn er echte Amish-lekkernijen.

Plaats: Oosterkerk, Klaverplein 2, Elburg

Tijd: inloop 19.00, aanvang 19.30

Informatie: 06-3936 1407

Aanmelden: deceder@hotmail.com

COLUMN

Franse les

Ik was veertien en zat in de tweede klas van de middelbare school en daar probeerden ze mij de Franse taal bij te brengen. Dat was geen lichtvaardige opgave.

De docente was op zijn minst gezegd een bijzondere dame. In mijn beleving was ze toen al 85. Later heb ik ontdekt dat de gemiddelde tiener altijd denkt dat docenten heel oud zijn. En ze woonde samen met zestien katten, maar ik heb nooit naar de waarheid van die bewering durven vragen. Ik weet niet of het aan haar lag of aan mij, maar mijn Frans in die tijd was niet zo succesvol te noemen. Ik kon uren, dagen, weken aan een toets zitten en dan toch een dikke onvoldoende krijgen. Dat deed iets met me. Frans was gewoon te hoog gegrepen. De onmacht die ik daarbij voelde, was heel naar.

Dat gevoel komt op dit moment terug bij de beleidsbrief van het ministerie van LNV van eind juni. Wij doen erg ons best om goed voor grond, koe en boer te zijn: extensief, een prachtig PlanetProof-label, een bord met 'Ambassadeur van het Platteland' aan het hek om trots op te zijn. En toch is het niet genoeg. En we weten ook niet goed wanneer het dan wel voldoende is. Het maakt onzeker, onmachtig. De doelstellingen lijken te hoog gegrepen, onhaalbaar.

Toen ik jaren later zelf voor de klas stond, ontdekte ik dat een norm prima aan te passen is, wanneer een hele klas laag scoort. Blijkbaar lag het dan aan de toets en niet aan de leerlingen. Heel misschien is dit ook een idee voor deze beleidsbrief. Er mag beleid gemaakt worden waarbij de meeste boeren, wanneer ze hun best doen, een mooie voldoende kunnen halen.

Hermineke

Hermineke Vonk (1971) runt samen met haar man een veehouderij (100 koeien) en een B&B/groepsaccommodatie in Goudriaan (Zuid-Holland). Daarnaast is ze als docent, trainer, coach en auteur actief onder haar eigen naam hermineke.nl, binnen kerk, school en de agrarische sector.

ALS ALLES VERANDERT

DE BOER, DE BOERDERIJ EN DE ONTWIKKELRUIMTE

Een zware storm trekt over landbouwland die bij veel boerderijen grote en indringende vragen op de keukentafels legt. Wat komt er veel op je af als boer als de ruimte die je dacht te hebben anders wordt. In dit artikel een aantal inzichten vanuit onderzoek en reflecties met studenten over het wel of niet zien van mogelijkheden.

Tekst: Ron Methorst Beeld: Unsplash

‘Zou jij daar boer kunnen zijn?’ We kijken door het raam naar het buurbedrijf op Kampereiland waar robots veel van het werk doen. Hij schudt zijn hoofd, ‘Nee, echt niet’. Een illustratie uit een onderzoek naar verschillen tussen boeren in hoe zij kijken naar mogelijkheden. Nu, dertien jaar later, zitten we middenin grote veranderingen in de landbouw en landelijk gebieden. De inzichten uit dat onderzoek zijn kunnen helpen om een weg te vinden.

Boeren kijken altijd verschillend naar de toekomstmogelijkheden van hun bedrijf. Ons onderzoek ging over de vraag waar die verschillen vandaan komen. Kampereiland was daar als gesloten pachtgebied zeer geschikt voor, omdat alle toen bijna 90 melkveehouders er zijn geboren dan wel ‘ingetrouwd’. Daardoor is naast markt en regelgeving ook de sociale omgeving sterk vergelijkbaar. Verschillen tussen boeren hebben dan sterk te maken met de persoon en de familie.

De conclusie was helder, de persoonlijke voorkeur is de meest verklarende factor voor de verschillen tussen boeren in hoe ze kijken naar mogelijkheden. Natuurlijk zijn de marktontwikkelingen belangrijk, evenals de staat van het bedrijf, of er wel of geen opvolger is en wat er gebeurt in maatschappij en beleid. De persoonlijke voorkeur blijkt echter een soort ‘bril’ die alle inkomende informatie filtert en die bepaalt of je de informatie ‘bewaart’ als belangrijk of dat je het ‘verwijdert’.

TOEKOMSTDROOM

Voor studenten hier in Dronten is het geen verrassing dat persoonlijke voorkeur zo belangrijk is. De tweede vraag is spannender: ‘weet je eigenlijk zelf wat jouw voorkeur is? En is die voorkeur wel van jouzelf, of heb je overgenomen van thuis of van je vrienden?’ Een best lastige vraag, want hoeveel heb je als 18-jarige nu echt gezien buiten het bij jou bekende landbouwbedrijf. En daar voelen ze zich

vaak diep mee verbonden. De huidige onrust schudt hard aan de pijlers van hun toekomstdroom. Van alle kanten komen de meningen en oordelen over jouw werk en jouw vak op je af. En tegelijk hebben studenten zelf ook uitgesproken en negatieve meningen over mensen met een andere visie, ook al hebben ze hen nooit echt gesproken. Soms zijn studenten ook net mensen.

Wat er nu over ons heen rolt, komt hard aan. Alles wat de afgelopen 60 jaar met ondernemerschap en vakmanschap is opgebouwd lijkt niet meer goed te zijn. Miljoenen mensen hebben dagelijks te eten door al het harde werk op de boerderij en blijkbaar is diezelfde boerderij nu ‘ineens’ een probleem. Dit artikel is niet de plek om complexe situatie rond beleid en keuzes over landbouw en veehouderij uit te diepen. Het is op dit moment ook nog niet helder hoe het beleid er daadwerkelijk uit gaat zien. We kunnen wel kijken naar het

wel of niet zien van mogelijkheden als er dingen veranderen. Dat brengt ons weer bij de grote rol van de persoonlijke voorkeur, welk soort boerderij vind je mooi.

PERSPECTIEF

Dat brengt ons bij een tweede belangrijk punt, vanuit welk perspectief kijk je naar het boerenbedrijf. Zie je de boerderij vooral als leverancier van producten of zie je de boerderij als een plek waarbij de relatie met de omgeving belangrijk is.

We zijn getraind om de boerderij te zien als leverancier van producten. Een belangrijk deel van de landbouw is gespecialiseerd in het leveren van zo veel mogelijk product binnen de mogelijkheden van het bedrijf. Des te beter dat lukt, des te mooier is de boerderij.

Als je kijkt vanuit de locatie van de boerderij, is het leveren van producten nog steeds belangrijk. Naast dat product gaat het echter ook over de relatie met de omgeving rondom de boerderij. Welk effect is er op het landschap, op de ruimte voor natuur en ook op de verbinding

met de mensen in de omgeving. Dan is een mooie boerderij een boerderij die goed past bij het landschap, de natuur en de mensen in de omgeving. Dat kan betekenen dat de totale hoeveelheid geleverd product niet het belangrijkste is, maar dat je kijkt naar het totaal van alle activiteiten en om de waarde die je boerderij levert voor de omgeving.

Voor sommige boerderijen kan het toekomstige beleid betekenen dat het op die plek niet langer mogelijk is om voor maximale productie te gaan. Als je dat wel voor ogen had, dan wordt de toekomst die je voor ogen had, geblokkeerd. Dat kan verdriet en boosheid brengen. Tegelijk wil je of moet je verder. Dat begint met de basisvraag: wat vinden wij ten diepste een mooie boerderij?

PASSIE

Als het antwoord is dat zoveel mogelijk producten leveren echt je diepe passie is, dan past de huidige plek misschien niet meer goed. Dan komt de vraag of je op een andere plek kunt gaan boeren, binnen of buiten Nederland. Met honderden miljoenen Europeanen

die elke dag eten blijft voedselproductie belangrijk, daaraan kun je bijdragen.

Het antwoord kan ook zijn dat je je diep verbonden voelt met de plek van de boerderij, met de geschiedenis en de omgeving. Dan is het belangrijk om te onderzoeken op welke manier je boerderij op die plek van waarde kan zijn voor mensen, natuur en landschap.

Welke strategie je ook kiest, er zijn altijd uitdagingen om het economisch goed te organiseren. Als je weet wat jou ten diepste motiveert, kun je die uitdagingen beter aan.

Ron Methorst is lector Omgevingsinclusief Ondernemen aan Aeres Hogeschool Dronten. Het lectoraat heeft het instrument BoerenBoom

ontwikkeld om voor een boerenbedrijf de relatie met de omgeving in beeld te brengen. Zie www.boerenboom.nl www.ronmethorst.nl

EEN REFLECTIE OP DOELSTURING

De stikstofbrief van minister Jaimie van Essen heeft met steun van PRO een voorlopige meerderheid in de Tweede Kamer. Daarmee ontstaat zicht op een doorbraak in een dossier dat al jaren vastzit.

Tekst: Roel Jongeneel

De stikstofbrief legt voor 2035 een milieugebruiksruimte vast en koppelt daar bedrijfsspecifieke normen aan. Dat biedt boeren duidelijkheid over de reductieopgave. Het introduceert ook doelsturing: de ondernemer moet een doel of norm behalen, maar krijgt zelf de vrijheid om te kiezen hoe hij of zij dit het beste kan doen. Die vrijheid gaat direct gepaard met verantwoordelijkheid. Je moet het doel wel halen en je bent daarop af te rekenen.

CHRISTELIJK-SOCIAAL

De christelijk-sociale traditie kent een visie op de maatschappij en de overheid met twee belangrijke principes.

1) De overheid moet voor de goede (rechtvaardige) orde zorgen en het kwaad bestrijden. De samenleving bestaat uit allerlei verbanden, zoals ondernemingen, gezinnen, scholen, kerken, vakbonden, ngo's. In de christelijk-sociale visie hebben al die verbanden hun eigen verantwoordelijkheid, taak en roeping. Praktisch gezien komt het erop neer dat ieder verband zich als goede rentmeester moet gedragen, want dat is waar God toe oproept. De overheid

is zo bezien niet 'de baas' over alles en iedereen, maar heeft haar eigen taak. Die taak wordt wel omschreven als "het bevorderen van publieke gerechtigheid".

Bij doelsturig hoort flexibiliteit, maar die is er in de huidige opzet niet

2) De overheid is goed bezig als ze de voorwaarden schept waarin de verbanden hun eigen verantwoordelijkheid zo goed mogelijk kunnen dragen. Dat vraagt om een balans tussen vrijheid en regulering. De overheid moet dus niet op de stoel van de boer gaan zitten, door het voorschrijven en stapelen van regels.

Echt goede regels zijn geen spelbrekers, maar bevorderen juist verantwoord gedrag. Verantwoord omgaan met de schepping en duurzaam gebruik van natuurlijke hulpbronnen hoort daar helemaal bij. Doelsturing past goed in

die optiek. Het maakt ondernemers verantwoordelijk voor het produceren binnen milieu- en klimaatgrenzen, maar respecteert tegelijkertijd hun rol, vakmanschap en inzet.

DUIDELIJKE MILIEUGEBRUIKSRUIMTE
Met de stikstofbrief wordt de milieugebruiksruimte voor ammoniak en broeikasgassen in 2035 vastgelegd. Boeren weten daarmee welke emissiereductie uiteindelijk nodig is. Aan de bestaande verhandelbare fosfaatrechten worden normen gekoppeld voor ammoniakemissie uit de stal en mestopslag (NH₃) en voor CO₂-equivalenten. Per fosfaatrecht mag in 2035 maximaal 0,164 kilogram ammoniak en 0,92 kilogram CO₂-equivalenten worden uitgestoten. Bij een nationaal fosfaatplafond van 135 miljoen kilogram betekent dit een maximale ammoniakemissie van 22,14 miljoen kilogram en een uitstoot van 124,2 miljoen kilogram CO₂-equivalenten.

Zo wordt een abstracte nationale doelstelling vertaald naar een concrete opgave voor individuele bedrijven. Dat is een belangrijke stap in de richting van doelsturing. Iedere ondernemer

krijgt er een verantwoordelijkheid bij voor biodiversiteit en klimaat. Over de uitvoering en implementatie van doelsturing kun je van mening verschillen, maar in principe is dat een goede stap.

DE BOER AAN HET STUUR
Met doelsturing wordt de boer niet alleen verantwoordelijk, maar zit hij of zij ook aan het stuur. Dat is en wordt best een uitdaging. Je moet met nieuwe dingen rekening houden en daarop vaardigheden ontwikkelen. Bovendien leidt het tot hogere kosten en dat zet het verdienmodel onder druk. Niettemin is een voordeel dat elke boer naar een maatwerkoplossing kan zoeken die past bij de situatie van zijn bedrijf, bij hemzelf als persoon en bij zijn bedrijfsstrategie. Hij kent immers zijn eigen situatie het beste en is een veel betere vakman dan de overheid. Die laatste lijkt vaak meer op 'de beste stuurman aan wal'.

De reductie-eisen die nu op de bedrijven afkomen, zijn echt veelgevraagd en het is begrijpelijk dat boeren daarvan schrikken. Ga er maar aan staan. Bovendien is er nog heel veel onuitgewerkt. Je mag wel zelf kiezen, maar hebt nog nauwelijks helderheid over wat je precies kunt kiezen en hoe dat bijdraagt aan het doel. Het is daarom belangrijk dat die uitwerking er zo snel mogelijk komt. De minister heeft aangegeven dat daarbij rekening wordt gehouden met wat werkt en wat haalbaar is.

AMBITIEUZE NORMEN EN INGRIJPENDE KEUZES
De voorgestelde normen zijn ambitieus. Voor ammoniak betekent dit dat bedrijven hun stalemissies met ruim 40 procent moeten reduceren. De brief biedt ondernemers daarbij verschillende mogelijkheden, zoals

managementmaatregelen, emissiearme stallen en mestopslag, en aanpassing van de veestapel.

Het doel is zo ambitieus dat wel duidelijk is dat managementmaatregelen (zoals eiwitarm voer, weidegang) alleen zelden genoeg zullen zijn. Er zullen aanvullende investeringen nodig zijn en dat vraagt strategische keuzes, waarin je voor meerdere jaren de richting van je bedrijf bepaalt. Je kan dat op een later moment niet zomaar weer even kosteloos terugdraaien. Bovendien hangt daar vaak een stevig prijskaartje aan. Allemaal best ingrijpend dus en iets om als ondernemer goed over na te denken.

Echt goede regels zijn geen spelbrekers

BETER BELEID
Voor goed overheidsbeleid gelden een aantal basisprincipes en dat is ook van belang bij de invoering van doelsturing. De overheid houdt zich echter niet goed aan die principes. Ze koppelt ammoniak en broeikasgas aan fosfaatrechten, terwijl dat heel verschillende dingen zijn. In plaats van een '3-in-1'-fosfaatrecht, zou er een ammoniakrecht moeten komen, dat ook verhandelbaar is. Iemand die er niet in slaagt de norm te halen kan dan rechten bijkopen. En iemand die een investering heeft gedaan waardoor hij ver onder de norm zit, kan dan rechten verkopen. Net zoals nu bij fosfaatrechten. Zo'n systeem is helder en kan prima werken.

Op die manier kun je elkaar helpen en zorg je er samen voor dat de nationaal beoogde emissiereductie toch wordt gehaald. De overheid noemt doelsturing

immers 'generiek beleid', ofwel de som van wat iedereen doet moet kloppen. Die flexibiliteit hoort bij doelsturing, maar die is er in de huidige opzet niet. Nu moet iedereen alles zelf oplossen. Dat is onhandig en leidt tot onnodige beperkingen en extra kosten. Die weeffout zou uit het systeem moeten.

CONCLUSIE
Samenvattend kan worden gezegd dat doelsturing past bij een christelijk-sociale visie op maatschappij en beleid. Toegroeien naar een systeem waarin bedrijven actief rekening houden met de impact op milieu, klimaat en biodiversiteit past bij de brede roeping tot rentmeesterschap en zorgvuldig omgaan met de goede schepping. Het is helemaal goed daarin boeren een grote en eigen rol te geven want zij werken dagelijks met dieren, gewassen, het weer en de bodem in de zorg voor ons dagelijks voedsel. Het is hoog tijd om 'van wal te gaan' en echt stappen te nemen. Maar het vraagt tijd om te leren, vergunningsruimte om te kunnen slagen, snelle verdere uitwerking, verbetering in de opzet en adequate financiële ondersteuning.

Dr. ir. Roel Jongeneel is werkzaam bij Wageningen Economic Research en universitair docent bij de Leerstoelgroep Agrarische Economie en Plattelandsbeleid bij Wageningen Universiteit

WIJ ZOEKEN COLLEGA'S

Boeren, burgers & buitenlui

**DIE BIJ WILLEN
VERDIENEN**

**DIE BUITENLUCHT
WILLEN OPSNUIVEN**

**DIE BIJ EEN LEUK
BEDRIJF WILLEN WERKEN**

IEDEREEN MET GEZOND BOERENVERSTAND:
BELEEF 'T **BUITEN** BIJ VDBH WEST.

- + Integraal buitenruimtebeheer
- + Groenvoorzieningen en boomverzorging
- + Speel- en beleeftuinen
- + Specialist halfverhardingen

Waar we ook werken, we creëren altijd een mooie leefomgeving. Doe jij ook niets liever dan met buiten bezig zijn? Bel snel met Wilco Boender, en ontdek hoe jij bij ons het verschil kunt maken!

> 06 - 39 39 28 78

Wij zoeken:

- + Voorman aanleg speelplekken
- + Voorman onderhoud groenprojecten
- + Leerling hoveniers

BELEEF 'T **BUITEN.**

> VDBHwest.nl

ABZ
DIERVOEDING

Het beste dichtbij

www.ABZdiervoeding.nl

COÖPERATIE
ABZ

Coöperatie ABZ U.A. is een collectief van de sterke boerenbedrijven ABZ Diervoeding, De Samenwerking, Broghed Diervoeding, Vleem Huisdieren en De VdB Westerm.

E.J. BOS
DIERVOEDING

Met **zorg**
voor **diervoer**

[ejbos.diervoeding](https://www.instagram.com/ejbos.diervoeding)

www.ejbos.nl

Het Anker' bv
kuikenbroedij en pluimveebedrijf

Het adres voor duurzame en biologische jonge hennen

ISABROWN

*hoge kilogramproductie p.o.h.
prettig gedrag in volière
goede leefbaarheid
robust*

DEKALB WHITE

*robust
goede leefbaarheid
veel courante eieren
uitstekend nestgedrag
ook geschikt voor vrije uitloop*

Ochten
Telefoon: 0344-641349
Website: www.hetankerbv.nl
E-mail: administratie@hetankerbv.nl